

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 29^{ΗΣ} ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1992

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΜΙΧΑΗΛ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

ΧΑΡΑΥΓΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ Κ. ΜΙΧΑΗΛ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

Οι πολιτικοί επιστήμονες συμφωνοῦν ὅτι ἡ πολιτικὴ γεννήθηκε στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα. Μερικοὶ ὑποστηρίζουν ὅτι αὐτὸ ἐγινε κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους καὶ μάλιστα ὅτι πρῶτοι πολιτικοὶ ἄνδρες τοῦ κόσμου ἐπῆρξαν οἱ Ἕλληνες νομοθέτες καὶ ὀρισμένοι ἀπὸ τοὺς τυράννους. Αὐτὲς οἱ ἐπιτιμήσεις προκύπτουν ἀπὸ τοὺς ἐπισημονικούς ὀρισμούς ποὺ προτείνονται γιὰ τὴν πολιτικὴ καὶ τὸν πολιτικό.

Δὲν ἔχει προσεχθεῖ ὅτι τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχουμε γιὰ τὸν Σόλωνα καὶ τὴν ἐποχὴ του μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ παρακαλοθῆσουμε τὴ γένεση ἐνὸς συγκεκριμένου ἀρχαίου πολιτικοῦ. Αὐτὰ τὰ στοιχεῖα ἀποτελοῦν τέσσερες ἐνότητες ποὺ μποροῦμε νὰ ἐπιγράψουμε: (1) ἡ κοινωνικὴ κρίση, (2) ἡ πολιτικοποίηση τοῦ Σόλωνα, (3) ἡ πολιτικὴ παρέμβαση τοῦ Σόλωνα, (4) ὁ ἀπολογισμὸς αὐτῆς τῆς παρεμβάσεως ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Σόλωνα.

1. Ἡ κρίση

Ἡ ἀθηναϊκὴ κοινωνία εἶχε περιπέσει σὲ δξότατη κρίση περὶ τὸ 600 π.Χ. Ὅλο καὶ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς μικροὺς ἰδιοκτῆτες ἀδυνατοῦσαν νὰ ἐξοφλήσουν χρῆνὴ ποὺ εἶχαν συνάψει δανειζόμενοι ἀγροτικὰ προϊόντα σὲ ἐποχὲς σιτοδείας ἀπὸ τοὺς μεγάλους γαιοκτῆτες ποὺ ἦσαν οἱ εὐπατριῖδες. Τὰ ἐνυπόθηκα κτήματα τῶν ὀφειλετῶν περιέρχονταν στοὺς δανειστὲς. Οἱ ὀφειλέτες πιεζόμενοι ἀπὸ τὴν ἀνάγκη, συνῆπταν νέα δάνεια μὲ ὑποθήκη, τώρα, τὰ σώματά τους καὶ τὰ σώματα τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας τους. Ἐτσι οἱ δανειστὲς ἀποκτοῦσαν τὸ δικαίωμα νὰ κάμουν δούλους τοὺς ὀφειλέτες, τὶς γυναῖκες καὶ τὰ παιδιὰ τους. Χειρότερο' ἀκόμη: πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς Ἀθηναίους δούλους πουλιόνταν σὲ ξένους. Ἄλλοι Ἀθηναῖοι ἀπει-

λοῦνταν μὲ τὴν ἴδια τύχη. Τὰ πλῆθη τῶν παθόντων καὶ ἐκείνων ποὺ βρίσκονταν στὰ πρόθυρα αὐτῆς τῆς διαδικασίας ἀπαιτοῦσαν κατάργηση τῶν χρεῶν καὶ τὴν ἄρση τῶν συνεπειῶν τους. Οἱ πῦθ σκληροτράχηλοι ἀπὸ τοὺς δανειστὲς ἀρνοῦνταν νὰ προβοῦν σὲ παραχωρήσεις.

2. Ἀπὸ τὴν Ἠθικὴ στὴν Πολιτικὴ

Ὁ Σόλων πρωταγωνίστησε στὴν διατύπωση ἰδεῶν γιὰ τὴν ὑπέρβαση τῆς κρίσης. Ἦταν εὐπατριδῆς, καὶ μάλιστα μέλος ἑνὸς ἀπὸ τὰ ἐπιφανέστερα γένη τῶν Ἀθηνῶν. Δὲν ἦταν ὅμως περιορισμένος στὸν κύκλο τῶν ὁμοίων του. Εἶχε ἐμπορευθεῖ, ταξιδέψει, ἀποκτήσει ἐμπειρίες καὶ πνευματικὴ εὐκνησία. Εἶχε ἀναδειχθεῖ ὡς πολίτης καὶ πατριώτης. Ἀπολάμβανε, προφανῶς, κύρος μεγαλύτερο ἀπὸ κάθε ἄλλον Ἀθηναῖο, ἀφ' ὅτου, ἀναπτερόνοντας τὸ ἠθικὸ τῶν συμπολιτῶν του, τοὺς εἶχε ὠθήσει νὰ ἀνακτήσουν τὴ Σαλαμίνα ἀπὸ τοὺς Μεγαρεῖς. Τώρα ἐξέφραζε τὸν πόνο του γιὰ τὸν κοινωνικὸ σπαραγμὸ, ἐπέκρινε ἐκείνους ποὺ θεωροῦσε ὑπεύθυνους γ' αὐτὸν καὶ διατύπωνε προτάσεις σωτηρίας. Τρεῖς ἀπὸ τὰ σωζόμενα, ἐν ὅλω ἢ ἐν μέρει, ποιήματα τοῦ Σόλωνα σηματοδοτοῦν ἰσάριθμα βήματά του πρὸς τούτῃ τὴν κατεύθυνση.

Τὸ παλαιότερο ἀπὸ αὐτὰ εἶναι ἡ ἐλεγεία ποὺ ἀρχίζει μὲ προσευχὴ στὶς Μοῦσες (D 1)¹. Σ' αὐτὸ τὸ ποίημα παρουσιάζονται τρεῖς θέματα σχετικὰ μὲ τὸ πρόβλημα.

Τὸ πρῶτο θέμα εἶναι κήρυγμα ἐναντίον τοῦ ἀδικον πλουτισμοῦ. Ἡ ἀδικία, τονίζει ἐκεῖ ὁ Σόλων, ἐπιταῖρει τὴ θεία τιμωρία ἀργὰ ἢ γρήγορα:

Πλούτη ποθῶ νὰ ἔχω. Μὰ ὄχι μ' ἀδικιᾶς νὰ τ' ἀκοπήσω.

Γιατὶ μὰ μέσα φτάνει ἡ Δίκη.

Τὰ πλούτη ποὺ θεοὶ δίνουν μένουν γιὰ πάντα ἀκέρια.

Κεῖνα ποὺ οἱ ἄνθρωποι τιμοῦμε, ἀπὸ ὕβρη κινημένοι,
ἀντίθετα ἔρχονται μὲ τὴν τάξη.

Ἀπὸ ἄδικα ἔργα ἀναγκασμένα, ὑπακοῦνε ἄθελά τους.

Καὶ ἡ Συφορὰ μαζί τους γρήγορα φτάνει.

Λιγιστὴ γεννιέται, σὰν τὴ σπῖθα.

Ἀρχίζοντας μικρὴ, βαρύνει τελειώνει.

Δὲ χαίρονται πολὺν καιρὸ τῆς ὕβρης ἔργα.

1. Τὰ σύμβολα D 1 καὶ ἐξῆς παραπέμπουν στὴν ἔκδοση τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Σόλωνος μέσα στὴν ἔκδοση τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων λυρικῶν ἀπὸ τὸν E. Diehl, *Anthologia Graeca*.

Καὶ ὁ Δίας ὡς τὸ τέλος ὄλα βλέπει.
 Ὡσὰν ξαφνικὰ τὰ σύννεφ' ἄνεμος, τὴν ἄνοιξη, γοργὰ σκορπίζει,
 ἀφοῦ συντάραξε τῆς θάλασσας τῆς κυματούσας καὶ ἀτρούγητης τὰ βάθη
 καὶ ἔτρεξε πάνω ἀπὸ τῆ γῆ τῆ σιτοφόρα,
 τοὺς ὄμορφους σαρώνοντας τοὺς κάμπους
 καὶ σηκώθηκε ὡς τῶν θεῶν τὴν ἔδρα, τὰ ψηλὰ οὐράνια,
 καὶ πάλι ξαστερώνει
 καὶ τοῦ ἡλίου ἀστράφτει ἢ λάμψη σ' ὄλη τὴν πλούσια γῆ, ὠραῖο,
 καὶ σύννεφο οὔτ' ἓνα δὲν ξανοίγεις
 ἔτσι ἔρχεται καὶ τοῦ Διὸς ἡ τιμωρία.
 Δὲν εἶν' ὀξύθυμος σὰν τοὺς θνητοὺς,
 ὠστόσο ποτὲ ἀμαρτωλὸς δὲν τοῦ ξεφεύγει
 καὶ πάντως φανερόνεται στὸ τέλος.
 Ἔνας πληρώνει γρήγορα, ἀργὰ ὁ ἄλλος.
 Καὶ ἂν κάποιοι ξέφυγαν καὶ δὲν τοὺς βοῆκε ἡ μοῖρα, μιὰ μέρα φτάνει,
 καὶ τότε γὰρ τὰ ἔργα τοὺς πληρώνουνε ἀθάτοι,
 τὰ τέκνα τοὺς ἢ ἡ γενιά τοὺς, πάρα πίσω.

Στὴ συνέχεια τοῦ πρώτου θέματος ἔρχεται τὸ δεύτερο: Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἔρμαιο τῆς Μοίρας.

Ἡ Μοῖρα, βέβαια, φέρνει καὶ τὸ κακὸ καὶ τὸ καλὸ στοὺς ἀνθρώπους.
 Τὰ δῶρα ποὺ οἱ ἀθάνατοι στέλλουν θεοὶ ἄφενκα φθάνουν.
 Κάθ' ἔργο ἔχει κίνδυνο.
 Ἀρχίζοντας, κανεὶς δὲν ξέρει ποῦ θὰ ξετελέψει.
 Ὅπου σωστὰ πασχίζει νὰ δουλέψει
 ἀπὸ ἀστοχία του πέφτει σὲ συμφορὰ μεγάλη.
 Κείνου ποὺ κακὰ δουλεύει
 καλὴ ὁ Θεὸς τοῦ δίνει συντυχία γιὰ ὅ,τι πράξει
 καὶ τὸν γλυτώνει ἀπὸ τὴν ἀμναλιά του.

Χωρὶς διακοπὴ ἔρχεται τὸ τρίτο θέμα : ἡ ἀπληστία:

Κανένας δὲ βλέπει τοῦ πλουτισμοῦ ἓνα τέρμα.
 Ὅσοι τὰ πιὸ πολλὰ κατέχουν, διπλάσια κνηγᾶνε.
 Ποιὸς θὰ μπορέσει ὄλους νὰ χορτάσει;

Καὶ τὸ ποίημα τελειώνει μὲ μιὰ σύντομη ἀναφορὰ στὸ πρῶτο θέμα:

Οἱ θεοὶ δίνουσι, βέβαια, στοὺς θνητοὺς κέρδη.
 Μὰ φταῖνε οἱ θνητοὶ γιὰ τὴν σφοδρὰ πὸν ὁ Δία
 γιὰ τιμωρία, πότε στὸν ἕνα, πότε στὸν ἄλλον στέλνει.

Αὐτὸ τὸ ποίημα δὲν ἔχει ἕχρος πολιτικοῦ λόγου. Ὁ Σόλων ἐπιχειρεῖ νὰ ἀνα-
 χαιτίσει τὴν κοινωνικὴ κρίση μὲ τὴ διακήρυξη ἠθικῶν καὶ θεολογικῶν ἀρχῶν (1) ἢ
 ἀδικία τιμωρεῖται, γιὰτὶ παραβιάζει τὴ θεία τάξη, (2) ἢ ζωὴ εἶναι γεμάτη ἀβεβαιό-
 τητες, οἱ ἐλπίδες εἶναι φροῦδες, καλὰ καὶ κακὰ ἔρχονται ἀπὸ τοὺς θεοὺς. Αὐτὲς
 οἱ ἀρχές, πρῶτον, ἀνάγονται στὴν παραδοσιακὴ ἰδεολογία, δεύτερον, ἔβρισκαν σύμ-
 φωνους καὶ τοὺς ἀριστοκράτες καὶ τὰ κατώτερα κοινωνικὰ στρώματα, πὸν εἶχε
 ἐκφράσει ὁ Ἡσίοδος ἕνα αἰῶνα νωρίτερα. Ὡστόσο, ἡ πρώτη ἠθικὴ ἀρχή — τῆς
 θείας δίκης πὸν πάντως βρῖσκει τοὺς ἄδικους — λειτουργοῦσε εἰδικότερα ὡς ἀπειλὴ
 ἐναντίον ἐκείνων πὸν συγκεντρώνουν πλοῦτη ἀδικώντας τοὺς ἀσθενεστέρους. Ἡ δεύ-
 τερη ἠθικὴ ἀρχή, ἀντίθετα, λειτουργοῦσε ἀμφίσημα σὲ κοινωνικὸ ἐπίπεδο. Κλονί-
 ζοντας τὴν ἐμπιστοσύνη στὶς ἀνθρώπινες ἐπιτυχίες καὶ στὴ σταθερότητα τῶν ὑλικῶν
 ἀγαθῶν, ἔμοιαζε βέβαια νὰ κόβει κάπως τὴ δύναμη ἐκείνων πὸν θήρεσαν πλοῦτη καὶ
 δύναμη. Ὅμως ὑψώνοντας τὴ Μοῖρα πάνω ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη εὐθύνη καὶ παρη-
 γορώντας γιὰ τὶς ἀτυχίες, ἀποδυναμώσε τὴν ἀντίσταση τῶν πασχόντων. Τὸ τρίτο
 μοτίβο, τῆς ἀπληστίας, ὁ Σόλων δὲν τὸ συνόδεψε μὲ ἀπειλή, ἀλλὰ μὲ ἀποδοκιμασία.

Σὲ νεότερο ποίημά του (D 3) ὁ Σόλων ἐγκαταλείπει τὸ ἠθικὸ κήρυγμα καὶ
 διατυπώνει κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς ἀναλύσεις, χρησιμοποιοῖ πολιτικὲς ἔννοιες καὶ
 προτείνει πολιτικὴ λύση.

Ἀρχίζει τονίζοντας: ἢ Ἀθήνα κινδυνεύει ὄχι ἀπὸ τοὺς θεοὺς, ἀλλὰ ἀπὸ τοὺς
 ἴδιους τοὺς Ἀθηναίους:

Ἡ πόλις μας ποτὲ δὲ θὰ χαθεῖ ἀπὸ γραπτὸ τοῦ Δία
 καὶ θέλημα τῶν θεῶν τῶν μακαρίων,
 τόση πὸν εἶναι ἡ δύναμη τῆς μεγαλόκαρδης προστάτισσάς μας
 τῆς Ἀθηνᾶς Παλλάδας, τῆς κόρης τοῦ παντοδύναμου Δία

.....
 Ὁ ἴδιος ὁ λαὸς τῆς καταστρέφει τὴ μεγάλη πόλις, ἀπὸ τρέλα.

Στὴ συνέχεια ὁ Σόλων ὀνομάζει ρητὰ τὸ κακὸ καὶ τοὺς ὑπεύθυνους. Τὸ κακὸ,
 τὸ λέει «φιλορηματία», καὶ περιγράφει συγκεκριμένους ἐκδηλώσεις του. Ὡς ὑπά-
 τιους καταγγέλλει τοὺς εὐγενεῖς καὶ τοὺς ἀρχηγοὺς τοῦ λαοῦ.

Φιλοχρηματία τοὺς πολίτες παρασύρει.

Ἄδικα πράγματα ἔχουν στὰ μυαλά τους οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ πλήθους.

Μὲ τὴν ἀποκοτιά τους νὰ πάθουν κινδυνεύουν.

Τὴν ἀπληστία τους νὰ συγκατατοῦν δὲν ξέρουν
οὔτ' ἤσυχά νὰ χαίρονται τὸ τωρινὸ τους πανηγύρι,
πλουτοῦν συρόμενοι ἀπὸ ἄδικα ἔργα.

Ἄφοβα κλέβουν ἱερὰ καὶ δημόσια.

Καὶ γιὰ ν' ἀρπάξουν ἔρχονται δῶθε καὶ κεῖθε.

Τώρα ὁ Σόλων ξεφεύγει ἀπὸ τὸ πλαίσιο τῆς πολιτικῆς. Εἰσάγει μιὰ ὑπερβατικὴ δύναμη, τὴ Δίκη, καὶ τὴν παρουσιάζει νὰ ἐπιφέρει δεινὰ ὄχι στοὺς ἄδικους μόνον, ἀλλὰ σὲ ὅλη τὴν πόλη.

Δὲ σέβονται τῆς Δίκης τὰ φοβερὰ θεμέλια.

Ἐκείνη ὅμως καλὰ ξέρει ὅσα γίνονται καὶ γίναν.

Δὲ μιλάει, ἀλλὰ πάντως — ἀργότερα ἢ τώρα —
νά, φτάνει τὴν πληρωμὴ νὰ πάρει.

Ἀπλώνεται σ' ὅλη τὴν πόλη, γρήγορα σκιάβα τῆς τὴν κάνει.

Ἀμάχη ξεσηκώνει, ἀδελφοκτόνο πόλεμο ξυπνάει,
πολλῶν τὴ θαλερὴ θεοῖζει νιότη.

Ὅποτε ὁ Σόλων ἐπιστρέφει στὸ πολιτικὸ ἔδαφος, περιγράφει κοινωνικὰ δεινὰ καὶ δακτυλοδεικτεῖ τοὺς ὑπεύθυνους:

Ἡ πόλη ἢ ἀκριβὴ γρήγορα μαραζώνει.

Κακόβουλοι τὴ λιώνουν, πὺν ἀγαπᾶνε
σὲ μυστικὲς συνάξεις νὰ συχνάζουν.

Αὐτὲς οἱ συφοδὲς στριφογυρίζουνε στὴν πόλη.

Καὶ πολλοὶ φτώχοι σὲ ξένη φτάνουν γῆ,
μὲ ἄπρεπα δεσμὰ δεμένοι, πουλημένοι,
ἀναγκασμένοι μὲ βία νὰ βαστάζουν
ἔργα βαριά πὺν ρίχνονται σὲ δούλους.

Συνεχίζοντας, ὁ Σόλων τονίζει ὅτι τὸ δημόσιο κακὸ πλήττει ὅλα τὰ μέλη τῆς κοινότητος τῶν Ἀθηναίων.

Ἡ δημόσια συφορὰ στοῦ καθενὸς τὸ σπίτι φτάνει.

Οἱ ἀλόπορτες δὲ μποροῦνε πιά νὰ τὴν κρατήσουν.

Πάνω ἀπὸ τὸν μαντρότοιχο περνάει καὶ βρῖσκει πάντως
καὶ κείνον πὺν πῆγε νὰ κρυφτεῖ στὸ βάθος τοῦ θαλάμου.

Καὶ ὁ Σόλων τελειώνει προτείνοντας πολιτικὴ λύση. Τὴν ὀνομάζει «ἐννομία» καὶ περιγράφει τὶς συνέπειες ποὺ θὰ ἔχει. Βέβαια, τὴν ἐννομία τὴν προσωποποιεῖ ὁ Σόλων. Ἄλλὰ τοῦτο εἶναι εὐλόγο καὶ γιὰ τὴν ἐποχὴ του — ἐποχὴ ποὺ δὲ σκέπτεται ἀκόμη ἀφηρημένα, ὥστε νὰ συλλαμβάνει ἀξίες καὶ ιδιότητες, ἀλλὰ δυνάμεις ποὺ συμπεριφέρονται σὰν πρόσωπα — καὶ γιὰ τὸ εἶδος τοῦ λόγου ποὺ χρησιμοποιεῖται — ποὺ δὲν εἶναι δοκίμιο, ἀλλὰ ποίηση.

Ἡ ψυχὴ μου νὰ κηρύξω λέει στοὺς Ἀθηναίους
 ἢ δυσνομία πὼς στὴν πόλη πολλὰ κακὰ γεννάει.
 Ἡ ἐννομία δ' ἄρτια καὶ εὐκοσμα τὰ κάνει
 καὶ γρήγορα τοὺς ἄδικους ἀλυσσοδένει,
 τὰ τραχιά λειαίνει, τὴν ἀχορταγιά τὴν κόβει, τὴν ὕβρη διαλύει,
 τ' ἄνηθ τῆς συφορᾶς ξεραίνει πρὶν ἀνοίξουν,
 τὶς ἄνομες δικαστικὰς ἀποφάσεις διορθώνει,
 τῆς περηφάνειας τὰ καμώματα ἡμερώνει,
 τὸ διχασμὸ ἐμποδίζει κακὸ νὰ φέρει
 τῆς καταραμένης τὴν ὀργὴν ἀμάχης σταματάει.
 Ὅλα σωστὰ καὶ τέλεια στὴν κοινότητα νὰ ἔναι κάνει.

Ἡ ἐννομία κατὰ τὸν Σόλωνα ἐξασφαλίζει λοιπὸν δικαιοσύνη, ἁρμονία, κοινωνικὴ εἰρήνη. Ἐνῶ, ἓνα αἰὼνα νωρίτερα, ὁ Ἡσίοδος ἐξέφραζε τὴ γνώμη ὅτι ἡ ἐπικράτηση τοῦ δικαίου ἐπιφέρει ἕλικὰ ἀγαθὰ².

Σὲ ἐπόμενο ποίημα (D 4) ὁ Σόλων προχωρεῖ περισσότερο: καλεῖ τοὺς ὑπαίτιους τῆς κοινωνικῆς κρίσης νὰ αὐτοπεριορισθοῦν καὶ τοὺς ἀπειλεῖ:

Μαλακῶστε τῆς καρδιᾶς σας τὴ σκληρόαδα,
 χορτασμένοι ἀπὸ πλοῦτη, σεῖς, ποὺ εἴστε
 περιμαζέψετε τὴν ἄμετρον τὴν ἔπαρσίν σας.
 Δὲ θὰ σκύνουμε κεφάλι. Κι' ὅσα ἔχετε θὰ χάστε.

3. Ἡ πολιτικὴ παρέμβαση

Ἡ πλειοψηφία τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν ἀνέδειξε τὸν Σόλωνα ἐπώνυμο ἄρχοντα γιὰ τὸ ἔτος 594/3 π.Χ. καὶ τὸν περιέβαλε μὲ ἔκτακτες ἐξουσίες ὡς «διαλλακτὴ» καὶ «νομοθέτη». Ὁ Σόλων ἔσπευσε νὰ καταργήσῃ τὰ χρῆη ποὺ ἐκκρεμοῦσαν, ἀπελευθέρωσε ἐκείνους ποὺ εἶχαν χάσει τὴν ἐλευθερία τους καὶ ἀπαγόρευσε τὸ

2. Ἡσίοδος, Ἔργα καὶ Ἡμέραι, 225-227 καὶ 280-281.

δανεισμό με υποθήκευση της ελευθερίας του όφειλέτη. Έπειτα ανασυνέταξε το πολίτευμα: Εισήγαγε τους πτωχότερους Ἀθηναίους στην Ἐκκλησία του Δήμου. Ἐδωσε σ' αὐτὸ τὸ σῶμα περισσότερα δικαιώματα, μεταξύ ἄλλων τὴν ἐκλογή τῶν Ἀρχόντων. Ἰδρυσε ἓνα σῶμα αἵρετῶν ἐκπροσώπων ὅλων τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν, πὸν ὀνόμασε «Βουλὴ», γιὰ νὰ ἐξετάζει προκαταβολικὰ τὰ νομοσχέδια πὸν θὰ ψήφιζε τελικὰ ἡ Ἐκκλησία τοῦ Δήμου. Ἐπίσης ἰδρυσε δικαστήρια ἀπὸ πολίτες κληρωτοὺς καὶ ὀρκωτοὺς, γιὰ νὰ δικάζουν ὑποθέσεις πὸν ὡς τότε δικάζονταν ἀπὸ τοὺς Ἀρχοντες. Ἐπὶ πλέον ἔδωσε σὲ κάθε πολίτη τὸ δικαίωμα νὰ καταγγέλλει ἀδικήματα καὶ παρανομίες ἀρχόντων. Ὁ Σόλων δὲν ἔθιξε τὴ διάκριση τῶν Ἀθηναίων σὲ τέσσερες τάξεις μὲ βάση τὸ ὕψος τῶν εἰσοδημάτων τους, καθὼς καὶ τὴν ἀντίστοιχη κλιμάκωση τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων. Νομοθέτησε ὅμως ὅτι στὸ ἐξῆς θὰ λογαριάζονταν ὄχι μόνον τὰ ἀγροτικὰ εἰσοδήματα, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνα πὸν προέρχονταν ἀπὸ τὴν ἀσκήση ἐπιτηδευμάτων ἢ ἐμπορίου.

4. Ἀπολογισμὸς

Φυσικὰ, οἱ σολώνειες μεταρρυθμίσεις ἀπὸ τὴ μιά μεριά στοίχισαν στοὺς πλούσιους οικονομικὲς καὶ πολιτικὲς ἀπώλειες, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά δὲν ἱκανοποίησαν τίς ἀπαιτήσεις τῶν ἀσθενεστέρων στρωμάτων γιὰ περισσότερο ριζοσπαστικὰ μέτρα, καὶ μάλιστα γιὰ ἀναδασμὸ γῆς. Οἱ μὲν ζητούσαν περιορισμὸ τῶν μεταρρυθμίσεων, οἱ δὲ ἀξίωσαν βαθύτερες τομές. Οἱ δύο πλευρὲς σὲ ἓνα μόνο συμφωνοῦσαν: νὰ ἐπικρίνουν τὸν Σόωνα. Ὁ Σόλων ἀπάντησε στις ἐπικρίσεις ὄχι μόνο δικαιολογώντας τὰ μέτρα πὸν ἔλαβε, ἀλλὰ καὶ ἐκθέτοντας τὴν πολιτικὴ καὶ ἠθικὴ φιλοσοφία του.

Θὰ συνοψίσω τὰ θέματα τοῦ ἀπολογισμοῦ του:

1) Ἀρχίζω μὲ ἓνα θέμα πὸν ἐκφράζεται μὲ δύο λέξεις: ξυνήγαγον δῆμον (D 24). Ἡ συνηθισμένη ἐρμηνεία του εἶναι «συγκέντρωση, κινητοποίηση τὸν κοινὸ λαό». Νομίζω ὅτι πρέπει νὰ ἐρμηνευθεῖ: «ἔνωσα τοὺς Ἀθηναίους πολίτες, ἕκαμα τοὺς Ἀθηναίους πολίτες — μέλη τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Δήμου — νὰ συμφωνήσουν». Τὰ συμφραζόμενα λένε ὅτι ὁ Σόλων «συνήγαγε τὸ δῆμο» προτείνοντάς του ὀρισμένα μέτρα, τὰ ὁποῖα καὶ μνημονεύονται στὴ συνέχεια. Ἡ ἐρμηνεία πὸν ἀποκρούω θὰ στεκόταν, ἂν ὁ Σόλων εἶχε ἐπιβάλλει αὐτὰ τὰ μέτρα μὲ πραξικόπημα παρασύροντας τὸν κοινὸ λαό. Ἀλλὰ γνωρίζουμε καλὰ ὅτι ὁ Σόλων ἔλαβε ἐντολὴ νὰ λύσει τὴν κρίση ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία τοῦ Δήμου, ὅπου μετεῖχαν Ἀθηναῖοι ὅλων τῶν στρωμάτων. Ἐπομένως ἐδῶ ἔχουμε τὴν πρώτη γνωστὴ σὲ μᾶς διατύπωση τοῦ μοτίβου πὸν μὲ σύγχρονους ὄρους παραφράζεται: «Οἱ Ἀθηναῖοι μοῦ ἔδωσαν μὲ πλειοψηφία ἐντολὴ νὰ ἐφαρμόσω τὸ πρόγραμμα πὸν τοὺς παρουσίασα».

2) Μαζὶ μ' αὐτὸ τὸ θέμα διαπλέκεται ἓνα ἄλλο: «ἐξεπλήρωσα τὶς ὑποσχέσεις μου».

Ἔνωσα τοὺς Ἀθηναίους μὲ τὶς ὑποσχέσεις μου.

Μήπως σταμάτησα πρὶν ὅλες ἐκπληρώσω;

Τὸ ἴδιο θέμα ἐπανέρχεται καὶ στὸ D 23

...γιατὶ ὅσα εἶπα, ὅλα μὲ τῇ βοήθεια
τῶν θεῶν τὰ ἔχω ξετελέφει.

3) Ὁ Σόλων δὲν ἀρκεῖται νὰ βεβαιώνει ὅτι τήρησε τὶς ὑποσχέσεις του. Πρὸς ἐπίρρωση τὶς ὑπενθυμίζει, στὸ D 24.

Ὁ μάγιστρος ὁ πιὸ καλὸς στὸ δικαστήριο τοῦ Χρόνου γιὰ μένα θὰ μιλήσει:

Ἡ μεγάλη τῶν Ὀλύμπιων θεῶν μητέρα, Ἡ Γῆ ἢ μαύρη,
ποὺ τὴν ἐλάφρωσα ἀπὸ τῶν ὑποθηκῶν τὶς πέτρες,
σὲ πολλὰ μέρη τῆς μπηγμένες, σπαδουλή πρὶν, ἐλεύθερη τώρα.

Ἀθηναίους ἔφερα πολλοὺς πίσω στὴ θεοκτιστὴ πατρίδα.

Ἄλλοι εἶχαν πωληθεῖ — παράνομα ἢ νόμιμα —
ἄλλοι εἶχαν φύγει ἀπὸ φτώχεια ἀναγκασμένοι.
Τῇ γλῶσσα μας, τὴν ἀττικὴ, πῶς δὲ μιλούσαν,
σὲ τόσα μέρη ποὺ ἔχαν ταιγυρίσει.

Μὰ κι' ἄλλους ἐλευθέρωσα, ποὺ τὴν ντροπὴ τῆς δουλωσύνης
στον τόπο τους τὸν ἴδιον μέσα ὑποφέραν
καὶ τρέμαν τῶν ἀφεντάδων τὰ καπρίτσια.

Ταιριάζοντας δύναμη καὶ δικαιοσύνη,
ἔκαμα ὅλα τούτα πράξη καὶ κατὰ πὼς ὑποσχεθεῖ τὰ εἶχα,
ἔγραφα νόμους τὸ ἴδιο δίκιους γιὰ ὅλους,
τοὺς εὐπατρίδες καὶ τοὺς ἀπλοὺς ἀνθρώπους.

4) Στὸς τελευταίους τούτους στίχους ὁ Σόλων διαπλέκει τὸ θέμα τῆς ὑπομνήσεως τῶν ὑποσχέσεων μὲ ἓνα ἄλλο: σχολιάζει τὴν πολιτικὴ του παρέμβαση, τονίζοντας ὅτι ἦταν δίκαια γιὰ ὅλους. Καὶ συνεχίζει τὸ νέο θέμα:

Ἄν ἄλλος εἶχε πάρει τὸ κεντρὸ
καὶ ἦταν κακόμυαλος καὶ φατασόλας,
δὲ θὰ ἔχε τὸ πλῆθος συγκρατήσει.

Ἄν εἶχα τῇ διάθεσιν νὰ κάμω πότε ὅσ' ἄρεσαν σὲ τούτους,
 πότε τὰ πού 'βαζαν οἱ ἄλλοι στὸ μυαλό τους,
 ἢ πόλῃ τούτῃ τώρα πολλῶν ἀνδρῶν θὰ ἦταν χήρα.
 Γιὰ τοῦτο παίρνοντας δύναμιν δώθε καὶ κείθε,
 σὰ λύκος στροφογύρισα ἀνάμεσα σὲ σκύλους.
 Τὸ πλῆθος θὰ 'θελα νὰ φέξω ἀνοικτά,
 στὸν ἔπνο τους δὲν εἶχαν ἰδωμένα τὰ πού 'χουν τώρα.

.....
 Καὶ οἱ σπουδαῖοι καὶ δυνατοὶ ἄς μὲ παινεύουν
 καὶ φίλο ἄς μὲ νομίζουν, γιατί ἂν ἄλλος τὸ ἀξίωμα εἶχε πάρει,
 δὲ θὰ 'χε συγκρατήσῃ τὸ λαὸ οὔτε θὰ τὸν εἶχε σταματήσῃ
 πρὶν ἀπὸ τὸ γάλα βγάλει τὸ λίπος ὄλο.
 Ἐγὼ ὁμως στάθηκα ἀνάμεσά τους ἀκίνητος σὰν πέτρα.

5) Τὸ θέμα τῆς δικαιοσύνης εἰδικεύεται σὲ ἄλλα χωρία.
 Ἔτσι στὸ D 5 διαβάζουμε :

Στὸ λαὸ ἔδωσα τόσα προνόμια, ὅσα τὸν ἀκούσαν,
 τίποτε δὲν τοῦ πῆρα, μὰ οὔτε ἀπὸ πάνω πρόσθεσα.
 Γιὰ κείνους πού 'χαν δύναμιν καὶ γιὰ τὰ πλοῦτη τους μακαρίζονταν,
 νοιάστηκα νὰ μὴν πάθουν κάτι ἄπρεπο.
 Καὶ τίς δύο παρατάξεις μὲ δυνατὴ προστάτηρα ἀσπίδα,
 ἄδικα δὲν ἄφησα καμμία νὰ νικήσῃ.
 Καλύτερα τοὺς ἀρχηγούς τὸ πλῆθος ἀκολουθαίει
 ἂν τὰ λουριά τῶν παρασφίγγουν καὶ δὲν τ' ἀφήνουν.
 Ὑβρη γεννᾶνε τὰ πολλὰ σὲ ἄμναλους ὅταν πηγαίνουν πλοῦτη.

Σὲ τοῦτο τὸ χωρίο, λοιπόν, ὁ Σόλων μᾶς λέει ὅτι ἡ ἰδέα τῆς δικαιοσύνης ποὺ
 εἶχε σχηματίσει τοῦ ὑπαγόρευσε στὸν μὲν λαὸ νὰ παραχωρήσῃ δικαιώματα ποὺ αὐ-
 τὸς δὲν εἶχε, ἀλλὰ ὄχι πέρα ἀπὸ ἓνα ὄριο, ποὺ ὁ ἴδιος ἔκρινε ἱκανοποιητικό, τοὺς δὲ
 εὐγενεῖς νὰ προσστατέψῃ ἀπὸ ἀξιώσεις τοῦ λαοῦ, ποὺ ὁ ἴδιος ἔκρινε ἄπρεπες γι' αὐτούς.

Καὶ σ' ἄλλο χωρίο, τὸ D 23, τονίζει ὅτι δὲν ἱκανοποίησε τίς ἄμετρες ἀξιώσεις
 τοῦ πλῆθους.

Ἐκεῖνοι ποὺ ἔρχονταν ν' ἀρπάξουν πλούσιες εἶχανε ἐλπίδες.
 Καὶ ὁ καθένας τοὺς πολλοὺς νὰ πιάσει θησανροὺς καταδοκοῦσε.
 Πιστεύανε, τὰ μαλακά μου λόγια πὼς τραχιά κούβανε σχέδια,

Κούφιος ιδέες είχαν βάλει στα μυαλά τους
 και τώρα όργισμένοι με λοξοκοιτάζουν, έχθρός τους νά 'μουν.
 Άδικα όμως, γιατί όσα είπα, όλα με τη βοήθεια
 τών θεών τὰ έχω ξετελέψει. Κι ανάρμοστα δέν έχω πράξει.
 Δέ μ' άρεσε νά γίνω τύραννος, με βία νά κυβερνήσω.

Τελειώνοντας, ο Σόλων διαδηλώνει ότι η δικαιοσύνη δέν ταυτίζεται με κοινο-
 νική ισότητα μ' αυτά τὰ λόγια: «Δέ θέλησα νά δώσω στους καλούς και τους κακούς
 ίση μοίρα από τήν εϋφορη γή τής πατρίδας». Δέν πρέπει ωστόσο νά αποδώσουμε
 ιδιαίτερη σημασία στη χρήση από τόν Σόωνα τών όρων καλοί και κακοί, αντί-
 στοιχα για τούς εϋγενείς και για τó λαό, γιατί ήσαν κοινολεκτούμενοι.

Ο Σόλων επιτιμήθηκε και από μερικούς φίλους του, γιατί δέν έπωφελήθηκε
 από τήν ευκαιρία πού του παρουσιάσθηκε για νά καταλάβει τήν έξουσία ως τύραν-
 νος. Σ' αυτόν άπάντησε όχι με πολιτικό λόγο, αλλά με όργή (D 23).

Πού τήν πατρίδα μου σεβάστηκα κι' ούτε άγγισα
 τήν τυραννίδα και τήν άμείλικτη βία, δέν ντρέπομαι,
 γιατί δέ μόλυνα ούτε ντρόπιασα τ' όνομά μου.
 Πιό πολν έτσι θαρρῶ νά ξεπεράσω όλους τούς ανθρώπους.

.....
 Έστω και για μιὰ μέρα τύραννος νά 'χα γίνει
 και πλούτη νά 'χα άμέτρητα συνάξει,
 άς μ' έγδεραν, άσκι από τó δέρμα μου νά κάμουν,
 κι' άς έσβηνε ή γενιά μου.

Η σολώνεια περίπτωση έχει όλα τὰ στοιχεΐα πού χρειάζονται για νά περι-
 γραφεί ή χαραγή τής πολιτικής με όρους ιδεατού τύπου (Idealtypus).

Αρχίζει με μιὰ φάση, κατά τήν όποία τó πνεύμα πού ανήσυχα ζητάει νά θερα-
 πεύσει κάποια κοινωνική κρίση μετακινείται από τó ά-πολιτικό πεδίο στο πολιτικό.
 Η ά-πολιτική θεραπεία, ήθικο-θεολογικού περιεχομένου, πού πήγε νά εκφράσει άρ-
 χικά ο Σόλων, ήταν γνώριμη και καθιερωμένη. Η πολιτική προσέγγιση ήταν νέα
 για τόν ίδιον. Η ά-πολιτική στάση του προϋπέθετε ευαισθησία εμπρός στη ρήξη
 τής κοινότητας τών Αθηναίων, τίποτε περισσότερο. Η ανάληψη πολιτικής δράσεως
 εκ μέρους του έγινε δυνατή έπειτα από τρεις πρόσθετες πνευματικές διεργασίες.
 διέγινωσε πραγματιστικά τὰ αίτια και τὰ στοιχεΐα τής κρίσεως, βρήκε μέτρα πού
 μπορούσαν νά εφαρμοστούν και νά οδηγήσουν στην υπέρβαση τής κρίσεως και
 έλαβε τήν άπόφαση νά παρέμβει ο ίδιος στην πραγματικότητα.

Ἡ δεύτερη φάση εἶναι ἐκείνη τῆς δράσης μὲ δύο ἐπεισόδια : ἔγκριση τοῦ πολιτικοῦ προγράμματος ἀπὸ τὸ κυρίαρχο πολιτειακὸ ὄργανο, πὸν στὴν προκείμενη περίπτωση εἶναι ἡ Ἐκκλησία τοῦ Δήμου, καὶ ἐκτέλεση τοῦ προγράμματος ἀπὸ τὸν εἰσηγητὴ του.

Κατὰ τὴν τρίτη φάση οἱ κοινωνικὲς δυνάμεις κρίνουν, θετικὰ ἢ ἀρνητικὰ, τὴν πραγματωθεῖσα πολιτικὴ παρέμβαση. Ὁ πολιτικὸς ἀποκρίνεται ὑπερασπιζόμενος τὸ ἔργο του μὲ ἐπιχειρήματα.

Ἡ σολώνεια περίπτωση εἶναι λοιπὸν ἓνα ὀλοκληρωμένο παράδειγμα εἰσόδου ἐνὸς προσώπου στὴν πολιτικὴ κοινότητα, μάλιστα σὲ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ἡ πολιτικὴ εἶναι ἀκόμη νέα.

Ὁ ἴδιος ὁ Σόλων, μέσα ἀπὸ τὸ πολιτικὸ ἔργο του καὶ μέσα ἀπὸ τοὺς πολιτικοὺς στοχασμοὺς του μᾶς ἀποκαλύπτεται ὡς μία ὄριμη πολιτικὴ προσωπικότητα. Γνωρίζει τὰ πράγματα, ὑπολογίζει τὸν συσχετισμὸ δυνάμεων, ἔχει ἐπίγνωση τῶν ἀντικειμενικῶν δυνατοτήτων, εἶναι γόνιμος σὲ ιδέες, ὑποτάσσει τὰ συμφέροντα ὁμάδων στὸ συμφέρον τοῦ συνόλου, εἶναι μετριοπαθής, ἀλλὰ καὶ μαχητικός, ὅταν πρόκειται νὰ συγκροτήσῃ τίς ὑπερβολὲς μιᾶς παρατάξεως, μένει σταθερὸς στὶς ἐπιλογές του, ἔχει ἠθικὲς ἀρχές, δὲν ἐπωφελεῖται ἀπὸ τὴν ἀσκηση τῆς ἐξουσίας γιὰ νὰ ἀντλήσῃ προσωπικὰ ὀφέλη.

Τὸ ἔργο τοῦ πολιτικοῦ κρίνεται πρὸ πάντων ἀπὸ τὴν ἔκβαση τῶν πραγματοποιήσεών του. Καὶ αὐτὸ τὸ διανοήθηκε ὁ Σόλων πρὸς σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ ποιήματά του, ὅπως εἶδαμε, φαντάζεται νὰ λογοδοτεῖ στὸ Δικαστήριον τοῦ Χρόνου :

«Ὁ μάρτυρας ὁ πιὸ καλὸς στὸ δικαστήριον τοῦ Χρόνου γιὰ μένα θὰ μιλήσῃ».